

Bijlage 15: Werken met een handelingsplan in het gewoon onderwijs

De ontwikkeling stimuleren en functionele vaardigheden aanleren, vormen een belangrijk onderdeel van het onderwijs en de begeleiding voor leerlingen met ASS. Het bestrijkt alle gebieden van het dagelijkse leven.

Het zorgteam, in nauwe samenwerking met de ouders en zo mogelijk aangevuld met de externe betrokkenen, start het proces van handelingsplanning door de beginsituatie van de leerling in kaart te brengen, de doelstellingen te bepalen en de onderwijsbehoeften te formuleren. Het team maakt afspraken over de interventies, de organisatie, de uitvoering en de evaluatie ervan.

Er wordt een nauwe samenwerking met de ouders uitgebouwd. Om deze samenwerking concreet te maken en de informatie over de leerling/kind systematisch te delen kan bijv. gebruik gemaakt worden van de werkmap 'Beter Samen'¹.

Beginsituatie in kaart brengen

Doelstellingen bepalen

Bij het formuleren van doelstellingen gaat aandacht naar onderstaande domeinen² in de volgorde van belangrijkheid:

- communicatie;
- sociaal functioneren³;
- gedragsmatige en emotionele ontwikkeling;
- spel en vrijetijdsvaardigheden;
- zelfredzaamheid en huiselijke vaardigheden;
- werkvaardigheden en werkgedrag;
- schoolse vaardigheden.

De betrokkenen – de leerling/ouders en de school/CLB/externen – bepalen prioriteiten binnen deze domeinen. Bij leerlingen met ASS kan overwegend gesteld worden: “Wat ze niet leren, kunnen ze niet uit zichzelf”. Met andere woorden, wat ze niet spontaan verwerven, moet hen expliciet aangeleerd worden.

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen leerlingengerichte en contextgerichte doelen.

¹ Zie Diagnostisch materiaal. Schiltmans C., Vermeulen P. e.a., Beter Samen. Vlaamse Dienst Autisme, 1998

² Communicatie en sociaal functioneren staan bovenaan, omdat het cruciale probleemgebieden zijn. Ook de andere domeinen kunnen belangrijk zijn, met de schoolse vaardigheden op de laatste plaats.

³ De leerling bij voorbeeld ook bijbrengen dat, wanneer hij het gedrag van een ander niet kan duiden, hij daarnaar moet vragen – bij voorbeeld: “Ben je nu boos op mij?”

Leerlingengerichte doelen

Doelen voor leerlingen met ASS van alle leeftijden

- De normale ontwikkeling stimuleren
Voor alle ontwikkelingsgebieden worden doelen geformuleerd⁴. In volgorde van belangrijkheid zijn ook specifieke doelen nodig voor: communicatie, sociaal functioneren, gedragsmatig en emotioneel functioneren (bijv. emoties uiten en waarnemen); spel, vrije tijdsvaardigheden en motoriek, zelfredzaamheid en huishoudelijke vaardigheden, werkvaardigheden en werkgedrag, cognitieve en schoolse vaardigheden.
- Algemene spilvaardigheden ondersteunen en verbeteren
Ondersteuning en verbetering van de motivatie en de coöperatie, de exploratie, de zelfregulatie en het algemene initiatief⁵.
- Niet-specifieke en bijkomende problemen voorkomen en elimineren
Bijvoorbeeld preventieve maatregelen om angst en agressie te voorkomen en begeleidende maatregelen om dergelijke problemen te elimineren.
- ASS-specifieke symptomen reguleren
Gericht werken aan de typische probleemgebieden waaronder de receptieve en expressieve communicatieve vaardigheden en het sociaal functioneren, zowel de initiatiefneming als de respons in sociale situaties.
- Rekening houden met een zwakke centrale coherentie als basisprobleem
'Contextblindheid'⁶ en fragmentarische waarneming kunnen leiden tot problemen met de leerstofverwerking (bijvoorbeeld hoofd- en bijzaken verwarren), met de communicatie (bijvoorbeeld opdrachten fout begrijpen). Het is van belang om verbanden expliciet te benoemen, de link met de context aan te geven, samenhang zichtbaar te maken. Het kan nodig zijn om materiaal en cursussen aan te passen aan de noden van de leerling, duidelijkheid te creëren in tijd en ruimte (welk gedrag hoort bij welke ruimte), ...

Doelen die meestal aangewezen zijn bij jonge kinderen met ASS

- Sociale communicatie en sociale interacties⁷
 - Communicatie is de uitwisseling van betekenissen. Betekenisverlening is voor deze kinderen echter erg moeilijk, ook bij een hoge intelligentie. Hun betekenisverlening blijft veelal fragmentarisch en letterlijk.
 - Communicatie heeft ook een intentie, een bedoeling, bijvoorbeeld om iets te vragen, iets te geven, iets te delen. De bedoeling van de communicatie ontgaat hen grotendeels. Ze zien de noodzaak ervan onvoldoende in.

⁴ Zie leerlingencusters zoals vermeld in het HGD-traject. Naar Pameijer & van Beukering, 2004

⁵ Geïnspireerd door: Roeyers H. & Warreyn P., Pervasieve ontwikkelingsstoornissen, in: Prins & Braet, Handboek klinische ontwikkelingspsychologie. Bohn Stafleu van Loghum, 2008

⁶ Vermeulen P., Autisme als Context blindheid, Acco, Leuven, 2009. www.contextblindheid.be

⁷ Noens I. en van Berckelaer-Onnes I., Communicatie bij mensen met autisme en een verstandelijke beperking: van inzicht naar interventie, Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan Verstandelijk Gehandicapten, 4, 2002

- Bij communicatie speelt ook de waarneming een grote rol. Communicatie is een subtiel samenspel van communicatievormen (modaliteiten zoals taal en non-verbale cues), waarin boodschappen (inhoud) met een bepaald doel (intentie) uitgewisseld worden. Gezien hun zwakke centrale coherentie (zie Theorie) komen deze kinderen spontaan onvoldoende tot integrale waarneming van deze verschillende dimensies.
- De mate waarin kinderen met autisme spraak begrijpen wordt meestal overschat. Vaak reageren ze niet zozeer op de spraak als wel op de dagelijkse routine of op andere cues zoals de plaats in de ruimte.
- Hun taalontwikkeling is meestal sterk vertraagd, zonder dat ze over de nodige non-verbale compensatie beschikken. Los van het feit of ze spreken in beeldspraak, is hun communicatie steeds in de zin van wederkerigheid beperkt. Communicatieproblemen kunnen aanleiding geven tot probleemgedrag en spelen een grote rol in interactieproblemen.
- Handvatten voor de begeleiding: creëer situaties die tot communicatie nopen om communicatie uit te lokken; werk aan functionele communicatie zoals hulp leren vragen, aandacht voor iets leren delen; vraag hun aandacht; communiceer direct en duidelijk; zeg expliciet wat je verwacht of bedoelt; gebruik visuele ondersteuning; werk aan de wederkerigheid en aan het verwijzende aspect van de communicatie.
- Wanneer het aanleren van verbale communicatie moeilijk blijft, is het goed om non-verbale communicatie via gebaren, foto's of pictogrammen aan te leren.
- Bij leerlingen met comorbiditeit ASS en verstandelijke beperking is ondersteunende communicatie aangewezen.
- Gedeelde aandacht
Gedeelde aandacht is een belangrijke vaardigheid in de interactie en houdt verband met de latere taal- en sociaal-cognitieve ontwikkeling. Kinderen met ASS vertonen op dit vlak een tekort. Het is heel zinvol om hieraan gericht te werken.
- Imitatiegedrag
Kinderen met ASS onderscheiden zich van normaal ontwikkelende kinderen door een zwakke imitatie. Nochtans is imitatie een belangrijke vorm van leren. Imitatietraining is terecht vaak een essentieel onderdeel van de basale interventieprogramma's.
- Zelfredzaamheid en spel
 - Expliciet aanleren is aangewezen, want leren door imitatie is zeer gering. Gebruik elke aanzet of het kleinste initiatief van het kind. Best overdenk je vooraf wat je wil aanleren en hoe, want een kind met ASS gaat het aangeleerde weinig flexibel toepassen. Bestaand gedrag wijzigen is veel moeilijker dan het gedrag zo gewenst mogelijk aanleren. Ook hierbij kan men werken met visuele ondersteuning van foto's en pictogrammen.
 - Leren samenspelen met andere kinderen vraagt vooral aanpassing en begrip van deze kinderen, maar is een belangrijke stimulans. Broers en zussen van kinderen met ASS ontwikkelen meestal een zeer grote vaardigheid om met hen te spelen en zo hun broer/zus te stimuleren.

Doelen die meestal aangewezen zijn bij tieners en adolescenten met ASS

- De eigen ontwikkeling beter aankunnen, zoals zelfstandig worden, omgaan met relaties en seksualiteit met inbegrip van gender identiteit.
- Inzicht verwerven in de eigen ASS-triade, ze aanvaarden evenals de gevolgen ervan voor het functioneren.
- Vaardigheden leren die tekorten in het functioneren compenseren en die bruikbaar zijn om beter te functioneren op school en later op het werk.
- De vrije tijd leren invullen.

Contextgerichte doelen

Doelen met betrekking tot de ondersteuning van de individuele leerkrachten

- Inzicht in ASS verhogen
- Vaardigheden ontwikkelen om zich op de individuele leerling af te stemmen

Doelen met betrekking tot de ondersteuning van het schoolteam

- Inzicht bevorderen in de noodzaak van een gezamenlijke aanpak
- Vaardigheden ontwikkelen om zich als team op de individuele leerling af te stemmen
- Vorming afstemmen op de ondersteuningsnoden van het team

Doelen met betrekking tot het ondersteunen van de samenwerking school-ouders

- Informatiedoorstroming school en thuis

Doelen van materiële, organisatorische, ... aard

- Een omgeving creëren die voor zich spreekt, die afgestemd is op de noden van deze leerling, die optimale verduidelijking biedt en hem optimaal ondersteunt, ook en vooral in minder gestructureerde situaties
- Het zorgbeleid in het schoolwerkplan verruimen in functie van de specifieke doelgroep ASS

Interventies plannen, organiseren en uitvoeren

Pedagogisch didactische maatregelen

De leersituatie wordt geïndividualiseerd, gestructureerd en op een concrete manier voorgesteld. Het is doorgaans nodig om de ruimte, de tijd, de werkactiviteiten en de werkorganisatie te verduidelijken. De manier waarop en de mate waarin dit gebeurt, is afhankelijk van het ontwikkelingsniveau van de leerling en van de situatie waarin de leerling terecht komt, in een gewone klas in het gewoon onderwijs, in een gewone klas in het Buitengewoon Onderwijs, of in een anti-klas in het buitengewoon onderwijs. De bedoeling is dat de leerling in elk van deze situaties zo wordt begeleid dat een optimale evolutie mogelijk wordt.

De school kan putten uit de anti-principes bij de aanpak van deze leerling. De leerkracht werkt actief aan transfer door wat beheerst is stapsgewijs in andere contexten in te oefenen en hij begeleidt overgangen en veranderingen. Hij geeft expliciet betekenis en zin aan activiteiten. Het toepassen van deze principes beperkt geenszins het brede pedagogisch handelen op school. Daarin krijgt de begeleiding van interacties met andere leerlingen een plaats.

In het onderwijs aan leerlingen met autisme gaat de aandacht naar specifieke leerinhouden die gekoppeld zijn aan de triade van stoornissen en aan het autistische denken⁸:

- tekort aan samenhangend denken, verschillende waarnemingen niet met elkaar noch met de context in verband brengen;
- gerichtheid op details en een zwakke selectie van relevante informatie;
- niet tijdig het gedrag kunnen aanpassen aan een nieuwe situatie;
- stroef hanteren van aanduidingen; letterlijke betekenisverlening⁹;
- weinig transfer naar andere contexten.

Het is belangrijk dat leerlingen met autisme succeservaringen kunnen opbouwen, vooral bij de confrontatie met iets nieuws. Daarom wordt bij de aanvang van het leertraject een positieve en stapsgewijs opgebouwde methode gehanteerd:

- taakanalyse met het benoemen van de opeenvolgende stappen;
- verhelderen: duidelijkheid brengen door informatie aan te bieden met de gepaste snelheid; die informatie moet expliciet, positief en visueel zijn zodat het duidelijk is voor de leerling wat van hem verwacht wordt;
- rekening houden met ruimte, tijd en de activiteit op zich;
- gunstige evolutie bekrachtigen;
- nagaan hoe de leerling dit zelfstandig kan doen;
- een geïndividualiseerd beloningssysteem hanteren.

In geval van gedragsproblemen focust men vaak op het zichtbare probleemgedrag. Dat mag bij een leerling met ASS absoluut niet het aanknopingspunt zijn. De reden waarom hij dit gedrag stelt, dient achterhaald te worden. Daar ligt de onderliggende hulpvraag van de leerling.

Bij ASS vertrekt een goede aanpak van 'de binnenkant' van deze leerling. Met andere woorden, van de manier waarop hij waarneemt en zijn waarnemingen verwerkt, van zijn specifieke sociale interactie, zijn communicatie, zijn fragmentarisch waarnemen en bezig zijn, zijn individuele denkstijl, zijn verbeelding, zijn gevoeligheden, ... en om welke steun daarbij nodig is¹⁰.

⁹ Vermeulen P., Dit is de titel, EPO, Antwerpen, 1996

¹⁰ Zie Theoretisch deel

Evaluatie van het handelingsplan

Het schoolteam maakt voorbereidende afspraken omtrent de evaluatie: wat dient geëvalueerd, wie is verantwoordelijk, wanneer wordt geëvalueerd, waar en hoe. De resultaten van het handelen kunnen verstoord worden door de contextblindheid van de leerling. Bij de evaluatie wordt hiermee rekening gehouden, bijvoorbeeld door binnen de leersituatie te evalueren tenzij de transfer naar andere situaties geëvalueerd wordt. Mogelijk één detail in een situatie kan het geleerde gedrag doen wegvallen en zorgen voor heel wat onbegrip en frustratie bij de evaluatie.

▪ **Wat evalueren?**

Het schoolteam bepaalt de evaluatiecriteria op basis van de doelen, bij voorbeeld nastreven dat de leerling leert telefoneren. Die vaardigheid wordt opgedeeld in deelvaardigheden, die als evaluatiecriteria gelden. Deze evaluatiecriteria worden telkens zo concreet mogelijk geformuleerd.

▪ **Wie is verantwoordelijk?**

Het schoolteam legt vast wie de evaluatie(s) uitvoert, dit kan van school tot school verschillen (een zorgcoördinator, een mentor, ...). Er is verantwoordelijke die de evaluatie organiseert, leidt en opvolgt.

Ook steun en aanmoedigingen zijn nodig, vooral op de momenten dat het wat moeilijker gaat. Het is voor iedereen duidelijk wie voor de ondersteuning instaat.

▪ **Wanneer evalueren?**

Het schoolteam houdt er rekening mee dat bij ASS permanente bijsturing nodig is en dus dat de tijdsperiode tussen twee evaluaties niet te lang mag zijn.

▪ **Hoe evalueren?**

Tenslotte wordt afgesproken welke evaluatiemethode gebruikt wordt. De methode wordt afgestemd op het doel. Zo past een gesprek met de leerling bij een ander soort doelstelling dan metingen of observaties.

De link met de – evoluerende – hulpvraag en met de – evoluerende – lange termijn doelen dient telkens expliciet gelegd. In dat verband is follow-up over de jaren heen van groot belang.